

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

دانشگاه پیام نور - تهران	
کتابخانه مرکزی	
شماره ثبت	B
شماره ها و کتب	۵۶۳
شماره رانده	۸۰, ۹, ۱۱

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

تحقیق در شبهات فلسفی و کلامی بداء

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فلسفه و کلام اسلامی

نام مؤلف

ظاهره عابدی

استاد راهنما

دکتر مهدی دهباشی

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۳

ماه و سال انتشار

شهر یورماه یکهزار و سیصد و هشتاد و پنج

۲۰۴۳۱

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی
گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

تحقیق در شبهات فلسفی و کلامی بداء

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته فلسفه و کلام اسلامی

نام مؤلف

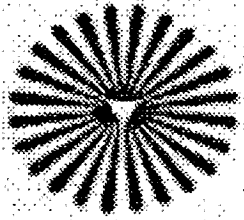
ظاهره عابدی

استاد راهنما

دکتر مهدی دهباشی

ماه و سال انتشار

شهریورماه یکهزار و سیصد و هشتاد و پنج

دانشگاه پیام نور

تحقیق در شبهات فلسفی و کلامی بداء

تاریخ دفاع: ۸۵ / ۶ / ۲۸
نمره: ۱۸ / ۷ / ۵
درجه: عالی

اعضای هیات داوران

نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه علمی	امضاء
۱- جناب آقای دکتر مهدی دهباشی	استاد راهنما	استاد	
۲- سرکار خانم دکتر مرضیه افلاقی	استاد داور	(استاد داور)	
۳- نماینده ممتزم گروه جناب آقای دکتر مومنی			

با حمد و سپاس خداوند متعال

با تشکر از استاد ارجمند و پدر معنویم جناب آقای دکتر دهباشی

و با تقدیر از استاد محترم جناب آقای دکتر میرجمال

تقدیم به

روح بلند پدرم و به مادر عزیزم

صفحه	فهرست مطالب
الف	چکیده
۱	مقدمه
۲	تعریف مسئله و اهمیت آن
۲	سئوالات تحقیق
۳	انگیزه و هدف ها
۳	فصول پایان نامه
-	فصل اول: مفاهیم کلی
۵	۱-۱- بداء به چه معناست؟
۵	۱-۱-۱- بداء در لغت
۷	۱-۱-۲- بداء در اصطلاح علم کلام
۹	۲-۱- نسخ به چه معناست
۹	۱-۲-۱- نسخ در لغت
۱۰	۲-۲-۱- معنای اصطلاحی نسخ
۱۱	۳-۲-۱- مقایسه بداء با نسخ
۱۱	۴-۱- معنای قضاء
۱۲	۱-۴-۱- قضاء الهی
۱۲	۲-۴-۱- اقسام قضاء
۱۳	۵-۱- معنای قدر
۱۳	۶-۱- علم خداوند
۱۵	۷-۱- قضا و قدر و علم خداوند
۱۷	۸-۱- رابطه بین بداء و قضا و قدر

فصل دوم: بداء در کتاب وسنت

- ۱۸ ۱-۲ بداء در آیات قرآنی
۲۵ ۲-۲ آیات قرآنی و تأثیر عمل انسانها بر سرنوشت آنها
۲۸ ۳-۲ بداء در احادیث شیعه
۳۳ ۲-۳-۱ احادیث شیعی که بصورت غیر مستقیم بر بداء تأکید می کنند
۳۴ ۲-۴ بداء در روایات اهل سنت

فصل سوم: اثبات عقلی بداء و پاسخ به شبهات فلسفی و کلامی آن

- ۳۷ ۳-۱-۱ اثبات بداء
۳۷ ۳-۱-۱-۱ لوح محفوظ و لوح محو و اثبات
۳۹ ۳-۱-۱-۲-۲ فایده دو لوح محفوظ و محو و اثبات چیست؟
۴۰ ۳-۱-۲-۱ انواع قضا
۴۱ ۳-۱-۲-۱-۱ قضای تکوینی حتمی
۴۱ ۳-۱-۲-۲-۱ قضای تکوینی غیر حتمی
۴۱ ۳-۱-۳ اثبات عقلی بداء در فلسفه صدرائی
۴۶ ۳-۱-۴ فلسفه بداء
۴۷ ۳-۲-۳ شبهات فلسفی و کلامی بداء و پاسخ به آنها
۴۷ ۳-۱-۲-۱ اشکال اول
۴۸ ۳-۲-۲-۲ اشکال دوم
۴۹ ۳-۲-۳ اشکال سوم
۵۰ ۳-۲-۴ اشکال چهارم
۵۱ ۳-۲-۵ اشکال پنجم
۵۱ ۳-۲-۶ اشکال ششم
۵۲ ۳-۲-۷ اشکال هفتم
۵۳ ۳-۲-۸ اشکال هشتم
۵۴ ۳-۲-۹ اشکال نهم
۵۵ ۳-۲-۱۰ اشکال دهم

۵۵	۳-۲-۱۱- اشکال یازدهم
۵۶	۳-۲-۱۲- اشکال دوازدهم
۵۷	۳-۲-۱۳- اشکال سیزدهم
۵۷	۳-۲-۱۴- اشکال چهاردهم
۵۸	۳-۳- نتیجه گیری

فصل چهارم: نکاتی دیگر از بداء

۵۹	۴-۱- بداء از اعتقادات خاص شیعه
۶۱	۴-۲- رویدادهائی که از بداء ناشی شده اند
۶۴	۴-۳- وقوع بداء در چه اموری است
۶۵	۴-۴- بداء در چه اموری راه ندارد
۶۷	۴-۵- بداء و ردبریهود
۶۹	۴-۶- دعاء و بداء
۷۱	۴-۷- آثار و فوائد بداء
۷۲	۴-۸- اقسام اخبار نبی یا وصی و بداء

فصل پنجم: نتیجه گیری و آینده نگری

-	۵-۱- نتیجه گیری
۷۴	۵-۲- آینده نگری
۷۵	مراجع
۷۶	

چکیده:

یکی از شامخترین و عالیترین معارف الهی که آیات قرآنی و روایات زیادی بر آن تأکید دارد مسئله تغییر سرنوشت است و اینکه بشر قادر است با اختیار و انتخاب خود و انجام پاره ای اعمال، سرنوشت خویش را دگرگون سازد، خود را سعادتمند و رستگار کند یا شقی و بدبخت نماید.

این مسئله که شیعه بر آن تأکید فراوان دارد و می توان گفت از جمله ویژگیهایی است که شیعه را از سایر فرق اسلامی ممتاز می کند مسئله بداء است.

آیات متعددی در قرآن مجید و احادیث بی شماری در کتب حدیثی شیعه و حتی اهل سنت بر مسئله بداء دلالت دارند و اینها نشانگر اینست که بداء آموزه ای غیرقابل خدشه می باشد با این وجود حکما و فلاسفه اسلامی در صدد پاسخگویی به شبهات و اشکالاتی که از جانب موافقان و مخالفان مطرح شده است بر آمده اند و با استناد به علوم عقلی و نقلی نقاب ابهام و تردید را از مسئله بداء برداشته اند.

بداءنه تنها به لحاظ نقلی و با استناد به آیات قرآن و احادیث ائمه علیهم السلام قابل اثبات است بلکه از نظر عقلی نیز یقینی بوده کوچکترین تردیدی در آن وجود ندارد و این نشان می دهد که سعادت و شقاوت یک امر حتمی و اجتناب ناپذیر نیست، حتی اگر انسان گناهان بزرگی مرتکب شده باشد می تواند با تغییر موضع خود و روی آوردن به نیکیها سرنوشت خویش را دگرگون سازد و یا برعکس با انجام بعضی گناهان به سرنوشتی متفاوت از آنچه می اندیشیده است دچار شود. در این پایان نامه معنای مصطلح بداء در نزد متکلمین و فلاسفه شیعی بیان شده و مقایسه ای بین بداء بانسخ و قضا و قدر صورت گرفته است و بداء با توجه به احادیث نبوی و ائمه اطهار علیهم السلام به اثبات رسیده

است همچنین بداء در حکمت صدرائی مورد توجه قرار گرفته و اشکالات و شبهات فلسفی و کلامی بداء نقد و بررسی شده است و نهایتاً "رابطه بین دعا و بداء و اموری که بداء در آن واقع میشود بیان شده است .

مقدمه :

در این پایان نامه به بررسی بداء به عنوان یکی از تمایزات مذهب شیعه با سایر فرق اسلامی پرداخته شده است و سعی شده شبهات کلامی و فلسفی بداء مورد مذاقه بیشتر و بررسی دقیقتر قرار گیرد.

در فصل اول معنای لغوی و اصطلاحی بداء، تفاوت بین ایندو و رابطه بین بداء و نسخ و قضا و قدر مورد بررسی قرار گرفته است، در فصل دوم به اثبات نقلی بداء با توجه به کتاب و سنت پرداخته شده است و علاوه بر روایات و سخنان ائمه علیهم السلام از احادیثی که در کتابهای اهل سنت در این زمینه وجود دارد استفاده شده است.

در فصل سوم شبهات و اشکالات کلامی و فلسفی بداء و جواب به آنها مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به آراء حکما و فلاسفه شیعه بداء به لحاظ عقلی به اثبات رسیده است و بالاخره در فصل چهارم مطالبی در مورد فوائد بداء- رابطه بین بداء و دعا- بداء و یهود و مواردی که در آنها بداء روی می دهد بیان شده است.

از آنجائیکه بیشتر منابعی که بداء را مورد بررسی قرار داده اند به زبان عربی است و در کتب فارسی کمتر کتابی وجود دارد که همه نکات و جوانب بداء را یکجا بیان کرده باشد این پایان نامه می تواند منبعی جهت استفاده دانش پژوهان علوم دینی باشد و زمینه ای برای تحقیقات بعدی قرار گیرد.

تعریف مسئله و اهمیت آن

بداء به معنای علم به صلاح‌حدید چیزی پس از صلاح ندانستن آنست و به تعبیری دیگر می‌توان گفت بداء به این معناست که اعمال و کرده‌های انسان در مقدرات او اثر گذاشته، آنچه قلم تقدیر برای او معین نموده است دگرگون سازد و آیات متعددی در قرآن مجید بر این مسئله تأکید دارند که اعمال خیر می‌تواند مقدرات بد را دگرگون سازد همچنانکه اعمال بد و شر مقدرات نیک را عوض می‌کند.

چون بداء مانند دو اصل دیگر رجعت و تقیه از اختصاصات مذهب شیعی است و برخی از حکماء اهل سنت شیعه را به دلیل اعتقاد به این اصول مورد طعن و سرزنش قرار داده‌اند و کمتر کتابی به زبان فارسی وجود دارد که همه جوانب امر را به دقت مورد توجه قرار داده و اشکالات و شبهات مطرح شده در این زمینه را با توجه به جوابهای حکماء و فلاسفه شیعه بررسی و نقادی کند، این پایان نامه می‌تواند منبعی فارسی جهت رجوع دانش پژوهان و علاقمندان در این زمینه باشد و اهمیت مسئله زمانی آشکارتر می‌شود که با رجوع به مراجع مورد استفاده در این پایان نامه متوجه می‌شویم بیشتر کتب تنها فصلی یا صفحاتی را به مسئله بداء اختصاص داده‌اند و تنها چند منبع انگشت شمار می‌توان یافت که کل کتاب راجع به موضوع بداء باشد و البته این چند منبع نیز هر کدام بداء را از زاویه خاص بررسی کرده‌اند و سایر زوایا را نادیده گرفته‌اند.

سئوالات تحقیق

با مطالعه این پایان نامه می‌توان به جواب سئوالهای زیر رسید:

- ۱- بداء در علم حق تعالی به چه معناست؟
- ۲- آیا اعتقاد به بداء در تمام فرق اسلامی وجود دارد؟
- ۳- آیا بین نسخ و بداء تفاوتی هست؟
- ۴- آیا بداء از لحاظ عقلی قابل اثبات است؟
- ۵- بداء با قضا و قدر الهی چه رابطه‌ای دارد؟
- ۶- جایگاه بداء در کتاب و سنت چگونه است؟
- ۷- اشکالات و شبهات وارده بر بداء کدامند؟
- ۸- آیا می‌توان به شبهات و اشکالات وارد شده به بداء جواب قانع کننده‌ای داد؟

انگیزه و هدف ها

انگیزه من به عنوان یک دانشجوی فلسفه و کلام از انتخاب این موضوع، این بود که: اولاً خود موضوع (بداء) همیشه برایم امری مبهم و در عین حال جالب بود و سعی داشتم وارد جزئیات آن شوم و به پاسخ سؤالاتی که در این زمینه در ذهنم وجود داشت برسم مثل اینکه: آیا تغییر در مشیت و خواست الهی امکان پذیر است؟ آیا سرنوشت انسانها به دست خود آنها رقم می خورد یا در شب قدر سرنوشت هر کسی را خداوند و ملائکه اش رقم می زنند؟ علت وجود نسخ و بداء چیست؟ و مانند اینها. و ثانیاً دوست داشتم وقت زیادی که صرف نوشتن یک پایان نامه می شود جهت موضوعی بکار رود که برای همه قابل استفاده بوده و سؤالات اعتقادی و مذهبی سایرین بخصوص جوانان را نیز پاسخ دهد و با یاری خداوند متعال پایان نامه ای نگارش شود که مورد استفاده دانشجویان و دانش پژوهان قرار گیرد و فقط اشغال کننده قفسه های کتابخانه ها نباشد.

هدفهایی که می توان برای این پایان نامه فهرست کرد از این قرارند:

- ۱- شناخت معنای بداء.
- ۲- آشنائی با تفاوت یا مشابهت معنای بداء با نسخ.
- ۳- شناخت اینکه کدام فرقه از فرق اسلامی قائل به بداء است و بررسی دلایل آنها.
- ۴- بررسی جایگاه بداء در علوم نقلی (قرآن و احادیث)
- ۵- آشنائی با مسئله بداء از نظر علوم عقلی.
- ۶- مقایسه بین بداء و قضا و قدر الهی.
- ۷- آشنائی با اشکالات و شبهات فلسفی و کلامی بداء و پاسخ به آنها.

فصول پایان نامه

این پایان نامه متشکل از یک فصل مقدمه- چهار فصل اصلی و یک فصل نتیجه گیری است که فصول اصلی آن عبارتند از:

- (۱) در فصل اول به تعریف مفاهیم کلی در رابطه با بداء پرداخته شده است همچون معنای لغوی و اصطلاحی بداء- معنای لغوی و اصطلاحی نسخ- معانی قضا و قدر- علم خداوند و تقسیمات آن و رابطه بین نسخ، قضا و قدر با بداء.

۲) در فصل دوم جایگاه بداء در کتاب و سنت مورد بررسی قرار گرفته است و آیاتی که در قرآن کریم در رابطه با بداء وجود دارند همراه یک تفسیر اجمالی آورده شده است همچنین احادیثی که در کتب کلامی شیعه و سنی بصورت مستقیم یا غیرمستقیم بر بداء تأکید می کنند آورده شده و بداء با توجه به علوم نقلی اثبات گردیده است.

۳) فصل سوم شامل شبهات و اشکالات فلسفی و کلامی بداء و پاسخ حکما و فلاسفه شیعی به آنهاست بیشتر این شبهات و پاسخها از کتب مختلف کلامی جمع آوری و تلفیق شده و مورد بررسی قرار گرفته است و برخی از این شبهات و پاسخ به آنها به ذهن نگارنده رسیده و نوشته شده است، همچنین در این فصل بداء از نظر عقلی و با توجه به حکمت صدرائی به اثبات رسیده است.

۴) در فصل چهارم نکاتی جالب و خواندنی در مورد بداء جمع آوری و نقد و بررسی گردیده است همچون: رابطه بین بداء و دعا- رویدادهایی که از بداء ناشی شده اند- آثار و فواید بداء- بداء در چه اموری واقع می شود و چه اموری مورد بداء قرار نمی گیرند و بداء ورد بر یهود.

نحوه آدرس دهی در این پایان نامه به دو صورت است که در حالت اول فقط نام مرجع و شماره صفحه آن به صورت پاورقی ذکر شده است و در حالت دوم تمام خصوصیات کتاب از جمله نام کتاب - نام نویسنده ناشر و تاریخ انتشار به ترتیب استفاده از منبع در انتهای پایان نامه ثبت گردیده است.

فصل اول

مفاهیم کلی

۱-۱- بداء به چه معناست؟

برای واژه بداء می توان دو معنا در نظر گرفت، یکی معنای لغوی و دیگری معنای اصطلاحی ابتدا به معنای لغوی بداء می پردازیم.

۱-۱-۱- بداء در لغت

اکثر متکلمان اسلامی بداء را به معنای (۱) ظهور امری بعد از خفاء آن (۲) پیدایش اندیشه ای نو و رأیی تازه دانسته اند.

بداء بروزن سماء اسم مصدر از ماده «بدو» است و فعل ماضی ثلاثی مجرد آن «بدا» و مضارع آن «یدو» می باشد، مصدرهای این ماده عبارتند از بداوه- بدوا- بداءه، فعل ماضی آن به هیچ وجه از حرف لام جاره منفک نگردیده و مضارع آن اکثراً با لام جاره است جز در مواردی که به صورت لازم استعمال گردد، گاهی به شخصی «ذوبدوان» گفته می شود یعنی دائماً دارای رأی جدید است و به عبارت دیگر دائماً رائی نو برای او حادث می گردد.^[۱]

در واقع یا شخص در مورد امری از امور نظر و رای پیدا نموده که قبلاً نداشته است در اصطلاح لغوی می گوئیم برای او بداء حاصل شده است. یعنی بداء به معنای نظر و رأی تازه صحیحی است که برای شخص

درباره امری پدید می آید.^۱ [۲] و یا اینکه این رأی و نظر را داشته ولی مخفی نگه می داشته و الان اظهار نموده است. یعنی ظهور امر یا رأیی بعد از خفاء آن^۲ [۳-۴] و آشکار گشتن چیزی که پیش از آن آشکار نبوده است.^۳ [۵]

به تعبیری دیگر، بداء عبارتست از اراده شئی یا طالب شدن ماهیت ظهور به بعضی از انحائی که در کمون وجود است و تجلی به بعضی از احکام وجودیه پس از اینکه به احکام دیگری غیر از این احکام متظاهر و متجلی بوده است.^۴ [۶]

شهرستانی [۷] متکلم سنی مذهب پس از آنکه بداء را به مذهب مختار نسبت می دهد چنین می نویسد: بداء را چند معنی است: بداء در علم باشد و آن چنان است که بر صاحب علم خلاف علم او ظاهر شود و هیچ عاقلی آن فکر و آن علم را درست نداند و معتقد به آن اعتقاد نباشد و بداء در اراده باشد و آن چنان بود که بر صاحب ارادت ظاهر شود صواب بودن چیزی که خلاف اراده اوست و بداء در امر، آن است که به چیزی امر کند بعد از آن به خلاف آن امر کند.^۵

همچنانکه مشاهده می شود این متکلم نیز معنای لغوی بداء را در نظر گرفته و آنرا به معنای ظهور امر جدیدی معنا نموده است و ما در جای خود شرح خواهیم داد که در نظر متکلمان شیعی بداء به معنای لغوی آن بر خداوند روا نیست.

خلاصه اینکه این واژه در لغت همانگونه که اکثر صاحب نظران علم کلام بیان داشته اند به دو معنای نزدیک به هم به کار رفته است:

۱- ظهور بعد از خفاء چنانچه در قرآن آمده است: «... و بدا بینا و بینکم العداوة و البغضاء ابدا...»

آشکار شد بین ما و شما دشمنی و کینه ابدی» سوره ممتحنه آیه ۴

۲- پیدایش اندیشه ای نو و رأیی تازه چنانچه در قرآن می خوانیم: «ثم بدا لهم من بعد ما راوا الایات

لیسجنه حتی حین، آنگاه پس از دیدن آن نشانه ها به نظرشان آمد که او را تا چندی به زندان افکنند» سوره یوسف آیه ۳۵

امام خمینی [۸] معنای دیگری برای بداء در نظر گرفته است که بامعنای اصطلاحی آن سازگار است.

۱- حکیم استر آباد ص ۲۱۲

۲- فرهنگ معارف اسلامی ج ۱ ص ۳۱۹ و فرهنگ علوم عقلی ص ۱۱۸

۳- آموزش عقاید ج ۱ ص ۲۵۱

۴- وحدت وجود و بداء، رساله بداء ص ۶۲

۵- ملل و نحل ج ۱ ص ۱۹۴

معنی دیگر بداء آنستکه بعضی امور با بعضی دیگر به هم پیوسته هستند که با نبودن یکی از آنها برای دیگری حکمی ثابت است و با بودن آن حکمی دیگر... اگر فتنه کربلا بر پا نمی شد حسین بن علی (ع) قیام می کرد و عالم را مسخر می کرد لکن چون آن فتنه واقع شد کار عقب افتاد!

۱-۱-۲- بداء در اصطلاح علم کلام

علماء شیعه بداء را به معنای لغوی اش بر خداوند ناروا دانسته آنرا به معنای صحیح تأویل کرده اند. اجماع علماء شیعه این است که بداء به معنای لغوی اش قطعاً بر خداوند محال است و هر کس چنین نسبت ناروایی به ذات مقدس باری تعالی بدهد شیعه به شدت از او بیزاری می جوید.^۲ [۹]

همچنانکه در معنای لغوی بداء توضیح دادیم این واژه به دو معناست و اگر آنرا به معنای ظهور بعد از خفا یا آشکار شدن معنا کنیم با معنای اصطلاحی آن ناسازگار نیست. زیرا می توان گفت خداوند متعال امری که برای مردم مخفی بوده است را آشکار و ظاهر نموده است.

چون بداء به معنای لغوش اش مستلزم تغییر در اراده و مشیت خداوند متعال است و وجود تغییر به هر نوع و شکل در ذات احدیت محال است و از طرفی با توجه به کتب کلامی شیعه اعتقاد به بداء به معنای لغوی آن کفر محسوب می شود و از طرفی دیگر آیات و احادیث بسیاری بر مسئله بداء تأکید کرده و آنرا تأیید می نمایند، بایستی این معنا تأویل گردد و به گونه ای صحیح بیان شود.

بداء به معنی اینکه خدای عالم تصمیمی بگیرد برای کاری پس از آن از آن تصمیم برگردد محال و نارواست و دانشمندان، گفته اند کسیکه درباره خدا چنین پنداری داشته باشد کافر است و در تمام شیعه کسی نیست که درباره خدا همچو گمانی کند.^۳ [۸] و چون نو شدن رأی و تغییر در مشیت بلکه هیچ نوع تغییر در ذات پروردگار جایز نیست علماء، بداء را مطلقاً بر حق تعالی جایز ندانسته اند مانند غضب و رضا و اسف و حزن و انتقام که از کینه باشد و از این قبیل هر چه در قرآن و سنت آمده است به معنی صحیح تأویل کرده اند که در ذات پروردگار محال نباشد.^۴ [۱۰]

مرحوم صدوق [۱۱] پس از آنکه معنای لغوی بداء را بر خداوند رد می کند می افزاید:

ولیکن چون در لوح محو و اثبات تغییر و تبدیل در امور به هم می رسد (پیدامی شود) این تغییر را بداء می گویند و بر خداوند روا باشد چه این تغییر در حقیقت بداء نیست بلکه بداء نما است.^۵ گویا خداوند وانمود

۱- کشف الاسرار ص ۸۶ و ۸۷

۲- نسخ و بداء در قرآن ص ۱۷۱

۳- کشف الاسرار ص ۸۴

۴- کشف المراد ص ۴۴۷

۵- اسرار التوحید ص ۳۷۵

می فرماید که امر جدیدی حادث شده است در حالیکه اینگونه نیست آن امر از اول هم بوده است منتهی برای مردم مخفی و پنهان بوده و خداوند بوسیله بداء آنرا برای انسانها آشکار نموده است. مرحوم مفید [۱۲] معتقد است اصل در بداء همان ظهور است.^۱

خداوند متعال برتر از آنست که بداء به معنای پشیمانی از گذشته و ظهور رأی جدید برای او حاصل شود ولی با توجه به آیات و احادیث بر ما واجب است اقرار به بداء برای خداوند عز و جل، به این معنا که به چیزی آغاز نماید و بعد از آن نهی فرماید یا به چیزی که نهی کرده امر کند و البته این به دلیل مصالحی است همچون آزمایش و امتحان بندگان یا تغییر سرنوشت آنها بخاطر اعمال و کرده هایشان.

او را می رسد که به چیزی ابتدا و آغاز کند و پیش از چیزی آنرا بیافریند و بعد از آن، آن چیز را معدوم و نابود سازد و به آفریدن غیر آغاز کند یا به امری امر فرماید و بعد از آن از مثل آن نهی فرماید یا از چیزی نهی فرماید و بعد از آن به مثل آنچه از آن نهی فرموده امر فرماید.^۲ [۱۱]

بداء عبارتست از ظهور احکام معیت الهیه خواه این معیت از حیث تمام اسماء و صفات باشد یا از جهت بعضی از آنها و این ظهور باعث شود که شئی به صفات حمیده یا اوصاف ذمیمه متصف گردد به طریقی که اگر این ظهور و تدلی محقق نباشد آن شئی متوجه به کمال و متصف به پکی از دو قسم صفات نگردد.^۳ [۶] بنابراین در اصطلاح علم کلام بداء در مورد خداوند متعال به معنای پشیمانی و برگشت از رأی اول در اثر ندامت نیست.

بداء ناشی از پشیمانی نیست که آن از ظهور امری است.^۴ [۱۱] مثلاً خداوند تعالی عملی می کند در ظاهر شبیه به اعمالی که مردم پشیمان می کنند مثلاً قوم یونس را از عذاب ترسانید و میدانست توبه می کنند و عذاب نمی شوند و چون عذاب فرستاد توبه کردند، عذاب را باز گردانید شبیه به کسی که اول خشم گرفت و پس از آن راضی شد چنانکه خشم گرفتن اول در خدا به معنی حقیقی خشم نیست بلکه عمل به مقتضای خشم است رضای پس از آن هم به معنی حقیقی نیست.^۵ [۱۰]

معنای واضح و روشن بداء که از بسیاری از روایات و آیات بداء رفع ابهام می کند همان ظاهر شدن است بگونه ای که گاهی خداوند متعال امری از امور را که ذهن بشر از درک و فهم آن قاصر است آشکار می کند چون صلاح را در این ظهور می داند و به همین علت ما فکر می کنیم خداوند می خواسته کاری کند و نکرده است در صورتیکه خداوند از اول هم نمی خواسته آن کار را انجام دهد.

۱- تصحیح الاعتقاد ص ۵۰

۲- اسرار التوحید ص ۳۷۸

۳- وحدت وجود و بداء، رساله بداء ص ۸۲

۴- اسرار توحید ص ۳۷۹

۵- کشف المراد ص ۴۴۷ و ۳۷۹

خلاصه اینکه: معنای اصطلاحی بداء در نظر متکلمین شیعی همان ظهور و آشکار شدن است البته نه ظهور امری جدید بلکه ظهور آنچه از قبل هم در علم الهی بوده است. و به تعبیر استاد شهید مطهری [۱۴ و ۱۳] در اصطلاح متکلمان شیعی بداء عبارت است از تغییر سرنوشت به موجب تغییر سرنوشت و تبدیل قضا و قدر به حکم قضا و قدر^۱. بدائی که شیعه بدان معتقد است به معنای اظهار می باشد یعنی آنچه برای بشر مجهول و ناروشن بود خداوند آنرا اظهار نمود و آشکار ساخت.^۲ [۱۵]

حضرت امام صادق (ع) فرمود کسی که اعتقاد کند که ظاهر شد بر خدا چیزی که دیروز نمیدانست من بیزارم از او و فرمود هر که اعتقاد کند که بداء در خدا بداء ندامت و پشیمانی است او نزد ما کافر به خدای عظیم است. زیرا انکار علم خدا نموده یا قدرت او را پس کافر است و بداء در جائیکه نسبت به خدا دهند عبارت است از اظهار فرمودن آنچه را که به لحاظ حکمت و مصلحت پوشیده داشته بود چنانچه نسخ احکام در اسلام عبارت از اظهار منتهای حکم است و غایت او که مخفی داشته به جهت حکمتی منتهای حکم را بر مکلفین^۳ [۱۶]

۱-۲-۲- نسخ به چه معناست

نسخ نیز همچون بداء دارای دو معناست یکی معنای لغوی و دیگری معنای اصطلاحی، به دلیل ارتباط بین نسخ و بداء از جهتی و تفاوت ایندو از جهتی دیگر در ذیل به هر دو معنای لغوی و اصطلاحی نسخ می پردازیم.

۱-۲-۱- نسخ در لغت

نسخ در لغت به معنای ازاله است، وقتی گفته می شود «نسخت الشمس الظل» یعنی خورشید سایه را برداشت و ازاله کرد و یا «نسخ الشیب الشباب» یعنی پیری جوانی را برد و به معنای نقل نیز آمده است مثلاً وقتی گفته می شود «نسخت الكتاب» یعنی عبارت کتاب را به جای دیگر نقل کردم^۴ [۱۷]

بطور کلی برای نسخ می توان معانی زیر را بیان کرد:

- (۱) از بین بردن و زایل کردن
- (۲) تغییر دادن و دگرگون کردن

۱- انسان و سرنوشت ص ۵۰ و کلیات فلسفه و کلام ص ۵۵

۳- حور مقصورات ص ۲۸ و ۲۹

۴- تاریخ و علوم قرآن ص ۲۰۴

۲- البیان ج ۲ ص ۱۸۰